

# szemle

---

## *A párbeszéd könyve*

ZÁVADA PÁL: TERMÉSZETES FÉNY

Megjelenése is tekintélyt parancsoló: igazi nagyregény, melynek kivitelezése is, borítója is az eddigi Závada-regények külcsínének egyfajta negatívja. Hiszen míg a próza mindig terjedelmes (mármint amikor egyáltalán regényről van szó, ugye), a könyvek „kisalakúak” és feketék. Itt most a könyvtárgy maga is nagy (persze szelölősebb a szedés és vastagabb a papír, mint korábban – el lehet gondolni *mekkora lenne* így mondjuk a *Fényképész utókora* vagy az *Idegen testünk*), és aztán ott van a hideglelés fehér által uralt borító. A korábbi fekete alapú, sötétes tónusúak talán kevésbé nyugtalanítók. Most: katonák, óriási sár, vagonok – s a B4-en, gerincre nyúlóan, a hőmezőre vetülő árnyéka fölött fényképező katona. Ha mindez a formai változás olyasmi érzést keltene az egyszeri olvasóban, hogy lám, Zavadánál kifordulhatott sarkából a (próza)világ, és valami gyökeresen másfélébe kezdett bele eddigi igen emlékezetes munkái után, ez épp annyira lenne csaloška várakozás, mint amennyire be is igazolódik egyben. Beigazolódik, mert a narratív eljárások ilyen fokú változatossága, a cselekményszervezés ennyi ágra bontása, a kép és a szöveg összjátékából megszülető teljesen új diszkurzív tér mindenképpen a szerző kísérletező kedvét mutatja. Mindez pedig azért ismerős, mert ez a könyv Závada eddigi kísérleteinek egyfajta esszenciális szintézise, benne majd minden korábbi munkájának formai- és tematikai eljárása összegződik – ideértve egyes nem fikciós munkáit is –, nagy témája pedig, mely úgy köszön vissza, hogy éppen itt értetődik meg istenigazában, talán a korábbi műveiben látottaknál is komolyabb tétet tart, olyan formán, mely elgondolható akár eszmei kereteként is előző munkáinak, illetve azok cselekményének (azért persze nem mindegyiknek).

Cím és borító képre és fényre hívja fel az olvasó figyelmét, s belül is számtalan kép ágyazódik a szövegbe. Nem csak a szó fizikai értelmében. Egyes képek érezhetően a szöveghez tartoznak: a szöveg azt írja le, vagy reflektálatlanul, vagy reflektáltan (pl. időnként küldenek ebben a könyvben képet egymásnak borítékban, levélhez mellékelve s a levélben magyarázva). Más helyen a szöveg képre hivatkozik, képet ír le, de az a kép nem szerepel ott. Hogy „elveszett” a történetben elbeszélte hányattatások során, vagy eleve nem is volt, nem tudjuk. Csak az nem nagyon fordul elő, hogy a szövegtömbök közé illesztett képnek az ott írtakhoz ne lenne köze – mindenképpen van, még ha nem is feltétlen primer szinten. Maga a szerző is hangoztatta itt-ott, hogy kép és szöveg teljesen egyenrangú ebben a könyvében, ilyenformán jelentéshordozónak és -alakítónak kell tekintenünk mindkét formát, ám ha nem mondja is, szembetűnő, ahogyan a kép természetes módon alakítja a szöveget, sőt, szervezi a cselekményt, és, ami már kevésbé

szembetűnő, bár időben nyilván jócskán megelőzi, ettől függetlenül a szöveg is alakít a képen – bár ez a megegyezés inkább csak a könyv olvasóinak szól, a szövegtől függetlenül létező kép ismerőinek nyilván kevésbé –, hiszen az itt a képek mellé kerülő narratívának nincs (vagy nem nagyon, vagy nem pontosan van) köze a kép *valódi* tartalmához – viszont kétségtelenül narratívát ad hozzájuk, történetbe emeli őket, felülírva a valóságos történetet, amelynek részesei, elmondói, őrzői. Kétségtelen látható az a kissé talán visszafogott törekvés, hogy arcokat, látványokat adjon tekintélyes méretű szereplőgárdájához Závada – bár a képeken éppen a főbb szereplőknek mondott alakok állnak árnyékban, takarásban, másfelé fordulnak, vagy egyszerűen csak elmosódottak, vagy épp arcuk néhány hevenyészett vonást leszámítva nem igazán vehető ki. Hogy dokumentumszerűbb is lesz a könyv, az sem kérdéses, mindenesetre az olvasótól kissé másféle, a megszokottól eltérő aktivitást vár el – és ez még csak az első (mert azonnal látványos) az olvasó másféle jelenlétét igénylő jelenségek között.

Závada könyvének formai és prózapoétikai értelemben is legfontosabb jelzője a *párbeszédesség*. Miközben tartalmi kérdésekben könnyű a szöveg szálai mögé látni – legelőbb a dél-alföldi szlovákság és a velük közvetlen kapcsolatban lévők, úgymondhatnám, a velük egy közösséget alkotók identitása, az azt alakító tényezők a második világháború előtt és után, és ebbe talán majdnem minden más belefér, vagy legalább bele lehet olvasni –, a regény intellektuális izgalmát párbeszédes narratívastruktúrájának felismerése-feltárása fokozza. Mert ez a feltáró munka az olvasó közreműködését olyan formában kéri, hogy mennél jobban belemegy maga is a különböző lehetséges párbeszédbe, annál sokrétűbb izgalmakat tapasztalhat meg. A fentebb már említett kép-szöveg párbeszéd mellett a tapasztalt Závada-olvasó észleli azt is, ahogyan a *Természetes fény* rákérdez a korábbi fikciós és nem fikciós Závada-munkákra. Előkerülnek – legalább említés szintjén – korábbi szereplők, vagy Závada társadalomtudományi munkáira emlékeztető momentumok is. De túl még ezen is, maga a regény narrációja szintén diszkurzív vagy kvázi diszkurzív formában szerveződik. Sajátos polifón szerkezetében a nagyregényhez méltóan meglehetősen sok szereplő közül is több (mondhatni erre is: sok) kap kisebb vagy nagyobb szerepet a szövegmondásban. Naplórészletek, levelek, elképzelt újsághírek szövegei-töredékei idéződnek be, vagy akár helyenként szó szerinti értelemben vett, a valóságban mégsem megtörtént párbeszédben mondja el két szereplő egymásra lícitálva egy esemény sor párhuzamos oldalait. A *Jadviga pármája* óta jellemzőek a narrációs játékok Závada prózájára, a *Milotában* pedig már ennek problematikussága is felvetődött – itt is kérdésesek azok a perspektívák, ahonnan valamennyi szereplő elmondott, leírt, de még a ki nem mondott és a le nem írt monológját, vagy a megsemmisített leveleit és feljegyzéseit, vagy az előbb említett kvázi-dialógját is be lehet egyként látni. Leginkább talán afelől a közösség felől lehet eljutni mindnyájukhoz, amelynek tagjai: a regénybeli T. kollektív identitása irányából – merthogy T.-t egyfajta kollektív tudatnak kell felfogni a regény ajánlata alapján.

És hát hogyisne merülne fel a kollektivitás, mikor az egyes elbeszélők mögöttől mindannyiszor felbukkan a többes szám első személyű narrátor. A *Fényképész utókora* vagy az *Idegen testünk* persze éppen ilyen nyelvtani pozícióból szól végig, itt azonban csak egy hang a sok közül ez a *mi*. Akárha egy kar beszél-

ne, amelynek tagjai időnként szólóba kezdenek. Ám az összhangzat alapvetően nem arra való, hogy helyre tegye, rendbe szedje belőle kiváló tagjait. Ennek a szórt, többszörös szövegmondásnak köszönhetően a cselekedetek egyes esetekben el is bizonytalanodnak – hogy hogyan történtek meg, vagy hogy egyáltalán megtörténtek-e. Mint ahogy a közösség emlékezete is őriz alkalmanként többféle változatot, hogy kedve és hangulata alapján mesélje hol ezt, hol azt. Természetesen azonban magának a kollektív tudatnak, a közösségi emlékezet mindenhatóságának és -tudásának a kétségbevonása is benne rejlik a regényben, hiszen nagyon sokszor az eltitkolt események, a megsemmisített vagy csak képzeletben elkészített feljegyzések alkotják a narratívát.

Ez a bizonyos T – amely itt és most nem nyer feloldást, bár nem is titkolt – a regény valóságos tengelypontjában afféle rejtett főszereplőként tétélezhető. A regény szereplőit az teszi szereplőkké és elbeszélőkké, hogy ilyen vagy olyan módon tagjai T közösségének. Pontosabban mondva annak a T-nek, amelynek *fizikai* felbomlását követi nyomon e regény. Fizikai felbomlását és – legalábbis részleges és időleges – *tudatbéli* túlélését, hiszen akik maguk részesei voltak ennek a közösségnek, több évtizednyi távollét után is azok valamennyire. A regény nyitányakor az akkori közösség képviselői utaznak azok nyomában, akiket a régi t-i közösség tagjainak tekintenek. Az itt meglátogatott Semetka család története a regény legerősebb szála, tulajdonképpen az ők és rokonaik, barátaik története egymagában elég a sorsüldözés nagy balladájának teljes megrajzolásához. De azért érdemes megállni annál is, miért éppen ebben a munkában lesz Tótkomlós nevének helyén csak egy kezdőbetű, mikor a környező helynevek csonkítatlan szerepelnek a szövegben. Természetesen az eltávolítás szándéka egyből belátható, hiszen a *Természetes fény* nem történelemkönyv, nem lehet tényirodalomként olvasni, még akkor sem, ha a szövegében kibomló cselekményszálak egyikét-másikat interjú formájában gyűjti össze az egyik elbeszélő. Az egyik elbeszélő, akit számos intenció (pl. legerősebben a Závada-publikációkkal való „játék”) nagyon közelíteni látszik a könyv szerzőjéhez. Ám ez a közelítés az elbeszélői perspektíva és hang állandó eltolásával, mozgatásával ironikus színben tünteti fel az erre irányuló olvasói kérdéseket – és persze önmagát is ironikusan szemléli. Mindjárt a regény nyitányakor szerepel a későbbi is előforduló szó: *elbeszélőnk* – egy olyan szöveghegyen, amelynek nem ő az elbeszélője. „Mint aki csak találomra mond ki valamit abból, ami a fejében jár, úgy szólalt meg elbeszélőnk nem sokkal azelőtt, hogy kisbuszunk beérkezett volna a Galántai járás M nevű falujába. Mert nem is érti, hogyan lehetséges, hogy községünk hajdan hírneves bírójának ő még a nevét se hallotta, kezdett pironkodva faggatni minket, melyikünk mit tud erről a Semetka Jánosról, és azt honnan tudjuk.” (7.) És persze ezzel a részlettel a fentebb taglalt T-i közösség nagy kérdésénél is járunk, hiszen a legendás bíróról senki sem mesélt soha semmit a falu múltját kutató *elbeszélőnk*nek (aki, mivel itt nem elbeszélő a szerepét tekintve, talán foglalkozására nézve az?). A kollektív emlékezet valamilyik tényen megbicsaklik: de melyiken? A Horthy-korszakbéli szerepen, a világháború és a közvetlen utána jövő idők új helyzetén, amikor a faluban hatalomra jutott csőcselék vegzálja a tisztos gazdát, a lakosságcserén, amikor a Semetka család legtöbb tagja mégiscsak feladta hazáját és identitását, vagy az '56-os eseményeken, melyek után a Magyarországon maradt fiú nevet változtat, és soha többet

nem megy haza T-be? De nem csak szlovákokról van itt szó, hanem t-i magyarokról, t-i zsidókról is, s egyáltalán, mindenkiről, aki kicsit is t-i. És míg a szlovákok egy része, a zsidók teljes egésze kiíródik a t-i közösségből a sorsüldözések következtében, addig az üldözők, az ilyen meg olyan elnyomó hatalom emberei meg részesei maradnak. Érezhetően ezek és ehhez hasonlóak azok a kérdések, amelyek az elbeszélés erőterében lebegnek mindvégig.

A világháborúk és egyáltalán a huszadik századi történelmi traumáink elbeszélhetőségének problémaköre a közelmúltban felerősödni látszik regényirodalmunkban. Elsősorban olyan történetek, olyan perspektívák alakítják ezeket az elbeszéléseket, melyek korábban nagyjából láthatatlanok maradtak – akár mert tabuként tételeződtek, akár mert sajátosan periférikus pozícióból mesélik újra a történelmi eseményeket. Vagy inkább azt mondanám: mesélnék *alá* a kanonizált narratíváknak. Írói módszere (az interjúzás) és a front láttatásának egyes rokon vonásai miatt Kováts Judit *Megtagadva* című regényét említeném elsősorban, már csak azért is, mert újabb közléseiből látható, a nyíregyházi író második regénye éppen a Závadánál is taglalt szlovák-magyar lakosságcserét emeli majd középpontba. A kistörténetek, a mikrotörténelem persze mindig is a történelmi regény alapanyaga volt, azonban a tabunak tekintett történetek, a periférikus nézőpontok esetenként a *nagy* narratívával szembenő, vagy annak értékrendszerével ellentétes elbeszéléssé alakítják ezeket a szövegeket. A *Természetes fényt* persze leegyszerűsítés volna háborús regényként aposztrofálni, noha a cselekmény talán legvaszkosabb középrésze éppen a háború forgatagában játszódik, és persze mindenképp fordulópontot jelent a valóságos történet, a valóságos történelmi érdekelttség szempontjából. Závada regénye kényelmetlen történeteket idéz a háború előtről, alatról és utánról is. Ez pedig az irodalmi befogadáson túli kockázatoknak is kiteszi a szöveget. Ami kétségtelenül csakis a javára válik.

Bár nem a legkönnyebben befogadható Závada regényei közül a *Természetes fényt*, de érezhetően az eddigi legnagyobb vállalkozása. Fontos és jelentős középeurópai mű. (*Magvető*)

ANTAL BALÁZS

## *Töredezett identitás a cenzúra alatt*

LOVAS ILDIKÓ: CENZÚRA ALATTI

Némileg közhelyes gesztusnak tűnhet azzal indítani egy kritikát, hogy a szóban forgó mű befogadása könnyűnek vagy nehéznek bizonyult-e. Lovas Ildikó *Cenzúra alatt* új regényén fogást mégis először ezen a kezdeti ponton, a befogadói mechanizmus milyenségén találhatunk. A regény e vonatkozása rögtön egy olyan feszültséghez vezet, amely a szerzői életmű darabjainak már szinte rutinszerűen a sajátja: adott egy alapvetően kevés absztrakciót magában foglaló történet, az úgynevezett cselekménytér a maga aktuális indexeivel, közvetlenül megjelölt, jól beazonosítható referenciapontjaival, egy a szerzőtől többé-kevésbé elhatárolható,